

Goed bestuur kwam van onderop

Ambachten speelden belangrijke rol in stedelijke ontwikkeling

In de late middeleeuwen deed zich in Noordwest-Europa een aantal veranderingen voor. Door innovaties in de landbouw en de bloei van de handel groeiden dorpen uit tot steden. In deze steden stond de burgerij aan het roer. Wat is de staat van het onderzoek naar de opkomst van de stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten tussen 1050 en 1302?

Historische context 'Steden en burgers'

Kleio gaat dieper in op de deelvragen bij de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700'. In drie artikelen brengen drie jonge historici bij deze context de staat van het onderzoek in kaart, waardoor u een overzicht krijgt van dit examenonderwerp voor vwo. Bij de deelvraag zijn twee bronvragen geformuleerd die u kunt gebruiken in de bijbehorende schoolexamens. Dit eerste artikel gaat in op de deelvraag: Wat maakte de opkomst van een stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten mogelijk (1050-1302)?

Minne de Boodt is als promovendus verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven waar ze de politieke ideeën van laat-middeleeuwse Europese steden onderzoekt. Bart den Uyl maakte de examenvragen en is redacteur van Kleio.

Vrouwen speelden een belangrijke rol in de middeleeuwse economie. De geldwisselaar en zijn vrouw, schilderij van Quinten Massijs, 1514. Museum het Louvre, Frankrijk.

De veranderingen die zich vanaf de elfde eeuw in Europa voordeden, zorgden voor een metamorfose van het geografische, politieke, sociale en culturele landschap van de Lage Landen. Waar voordien het grootste deel van de bevolking op het platteland leefde, woonde rond het midden van de vijftiende eeuw ongeveer een op drie inwoners van de Nederlanden in een stad. De bloeiende economie vormde de basis van de stedelijke dynamiek in de Nederlandse gewesten. De hogere productiviteit van de landbouw, het ontstaan van op export gerichte industrieën en de toenemende regionale en interregionale handel maakten de uitzonderlijk sterke stedelijke groei mogelijk. Ook de vele grote en kleine rivieren van de Lage Landen waren van belang. Tot de aanleg van spoorwegen was het water de goedkoopste manier om voedsel en grondstoffen over een langere afstand



te vervoeren. Bijgevolg vormden steden zich op knooppunten van verkeersroutes en waterlopen. Naast de bevoorrading van de steden waren de rivierwegen ook belangrijk voor de stijgende handel. Niet alleen overschotten die in de landbouw werden geproduceerd, maar ook luxeproducten zoals de befaamde 'Vlaamse of Hollandse lakens' werden via het water verscheept. De centrale positie van de lakenindustrie binnen de stedelijke dynamiek van de Nederlanden is afgebeeld op het schilderij *De Lakenmarkt van 's-Hertogenbosch*, waar te zien is hoe kooplieden hun lakens aanbieden in een typisch middeleeuws markttafereel. Mede dankzij de kapitalen die verdiend werden in deze (langeafstands-)handel ontwikkelde zich een nieuwe sociale bovenlaag van rijke kooplieden. Die

monopoliseerde aanvankelijk het bestuur van de stad. Recent onderzoek heeft aangetoond dat het onderscheid tussen stedelijke en adellijke elites gedurende de late middeleeuwen minder waterdicht was dan historici doorgaans dachten. Beide groepen waren met elkaar verbonden door eenzelfde levensstijl, talrijke transacties en verschillende onderlinge huwelijken. Waar onderzoekers het beginpunt van deze dynamiek vroeger situeerden in Atrecht, kijken ze vandaag voorbij de bisschopsstad. De opkomst van de burgerij was een wijdverspreid fenomeen dat je niet in een specifieke stad kan situeren. Historisch onderzoek heeft ook aangetoond dat de opkomst van de steden niet alleen gebaseerd was op de economische bloei, maar ook afhankelijk was van politieke, sociale en culturele factoren.¹



■ Anne-Laure van Bruaene, Bruno Blondé e a., 'Verstedelijking en stadshistoriografie', in: Anne-Laure van Bruaene, Bruno Blondé e a. (red.), *Gouden eeuwen. Stad en samenleving in de Lage Landen, 1100-1600* (Gent 2016), 7-29.

De Lakenmarkt van 's-Hertogenbosch. Anoniem, ca. 1530. Het Noordbrabants Museum.



Examenvraag 1

Bron: Eed van Kortrijk

In 1286 stuurde de nieuwe Franse koning Filips de Schone twee edelen naar de Vlaamse stad Kortrijk. De stedelingen formuleerden de volgende eed:

'Wij, de schepenen en heel de gemeenschap van de stad Kortrijk, laten weten aan al diegenen die deze brief zullen zien, dat wij, in het bijzijn van de gezanten van de koning, op het Evangelie gezworen hebben, dat als onze heer de graaf van Vlaanderen op een dag – wat God verhoeden – de aange-gane verbintenissen tussen de voorgangers van de koning van Frankrijk enerzijds en de voorgangers van de graaf van Vlaanderen anderzijds zou komen te verbreken [...] wij, eerder dan de graaf te steunen, hulp of raad te verlenen, ons een trouwe bondgenoot zullen tonen van onze heer de koning, tegen de eerder genoemde Graaf, totdat de kwestie aan het koninklijke hof zal zijn beslecht door de raad van de belangrijkste heren, de pairs van Frankrijk.'

Uit: R. Falter en J.F. Verbruggen, 1302 Opstand in Vlaanderen (Tielt 2010).

Vraag

Gebruik de bron.

Een bewering: 'De bron toont de moeizame feodale relatie tussen Kortrijk en de Franse koning.'

Ondersteun de bewering door:

- aan te geven hoe de feodale relatie tussen Kortrijk en de Franse koning in de bron naar voren komt en
- aan te geven waaruit de moeizame verhouding tussen Kortrijk en de Franse koning blijkt en
- (zonder bron) een verklaring te geven voor de moeizame verhoudingen.

Voorbeeld van een juist antwoord

- De feodale relatie komt naar voren doordat van Kortrijk een eed van trouw aan de koning wordt verlangd.
- De moeizame verhouding blijkt uit de eis aan Kortrijk om de koning trouw te zijn als er een conflict ontstaat met de graaf.
- Een verklaring hiervoor kan zijn dat Kortrijk in het verleden tijdens conflicten de kant van de graaf gekozen heeft.



Dorpsgezicht met Sint Joriskermis.
Schilderij van Pieter Bruegel de Jonge, tussen 1579-1638. In particulier bezit.

Politiek in de stad

Eerst en vooral was de politieke context van de Lage Landen doorslaggevend. Om zich te kunnen ontpoppen als maatschappelijke organisaties moesten de steden hun eigen instellingen ontwikkelen.² Hiervoor was niet alleen de verwerving van stadsrechten belangrijk, maar ook het verkrijgen van uiteenlopende privileges of voorrechten. Om deze te bemachtigen en hun eigen positie te verdedigen, deinsden de steden er niet voor terug om dynastieke problemen en de verzwakte positie van de landsheer actief te gebruiken.

Zo maakten de steden in het graafschap Vlaanderen in 1127 gebruik van de moeilijke opvolging van de vermoorde graaf Karel de Goede om hun privileges uit te breiden en schriftelijk te laten erkennen.³ Door hun economisch en demografisch potentieel wisten de steden zo een sterke onderhandelingspositie te bemachtigen. Geen enkele vorst in de Lage Landen kon rekenen op de onvoorwaardelijke steun van de steden. Ze moesten hun medewerking afkopen door vergaande rechten van zelfbestuur te verlenen. Kenmerkend voor de politieke geschiedenis van de Lage Lan-

den is dat de machtsbalans, en het initiatief in de ontwikkeling van de steden, altijd kon doorslaan in het voordeel van de landsheer. Machtige vorsten zoals de Vlaamse graaf Filips van de Elzas stichtten bijvoorbeeld zelf steden, of stimuleerden hun groei, om minder rendabele gebieden te ontwikkelen.⁴ Hoewel sommigen er verder in slaagden om hun invloed in de stedelijke instellingen te doen gelden, was het politieke en economische gewicht van de steden vaak te groot om hun macht te breken. Stedelijke zelfstandigheid was in de Nederlanden vanaf het begin een verworven recht. De politieke macht was in de eerste groeifase van de steden in handen van enkele elite families van kooplieden en grootgrondbezitters. Zij hadden echter geen monopolie op de ontwikkeling van de steden. In de laatste jaren benadrukte een nieuwe generatie historici de stuwende rol die stedelijke middengroepen van 'onderop' speelden. Deze groepen werden voornamelijk vertegenwoordigd door de ambachten. Dit waren beroepsverenigingen zoals de wevers, de volders en de beenhouwers. Samen met andere middengroepen speelden zij een

sleutelrol in de zich ontwikkelende stedelijke economie. Deze economie werd overigens niet alleen gedragen door mannen. Integendeel, recent onderzoek toonde aan dat ook vrouwen een belangrijke rol speelden op de interne stedelijke markt. Op het schilderij *De Lakenmarkt van 's-Hertogenbosch* is dat goed te zien. Vrouwen speelden een belangrijke rol als ambachtsvrouw, dagarbeidster of verkoopster langs de straten van de stad. Bovendien slaagden sommige vrouwen er ook in om zich te ontpoppen als volwaardige ondernemers.⁵ Daarnaast drukten de politiek uitgesloten middengroepen ook hun stempel op de vorming van stedelijke instellingen. Dit deden ze bijvoorbeeld door het indienen van verzoekschriften of het sluiten van steeds afwisselende coalities met zowel de stedelijke elite als de landsheer. Tijdens de twaalfde en dertiende eeuw bereikten de ambachten dat er een einde kwam aan de levenslange benoeming van schepenen. Vanaf de dertiende eeuw namen ze het machts-

monopolie van de stedelijke elite steeds meer op de korrel. Dergelijke spanningen kwamen tot een kookpunt in de jaren 1280, toen in een golf van opstanden de stedelijke inwoners de wandaden van het toenmalige regime aan de kaak stelden. In de loop van de veertiende en vijftiende eeuw verkregen de ambachten uiteindelijk, en zeer geleidelijk, inspraak in het stedelijk bestuur.

Stedelijke identiteit

In de laatste jaren kregen historici steeds meer aandacht voor de gelijktijdige ontwikkeling van de stedelijke identiteit als een belangrijk gegeven binnen de opkomst van de burgerij. Naast een economische basis en de ontwikkeling van eigen instellingen ontstond er in deze formatieve periode ook een stedelijk wereldbeeld dat de sociale, juridische en politieke eigenheid van de stad benadrukte. Het idee van de 'commune', een gemeenschap van vrije mannen en vrouwen die binnen hun stad veiligheid en rechtszekerheid wilden om handel en nijverheid

te beoefenen, was geboren.⁶ Binnen deze gemeenschap van stedelingen circuleerden bovendien verschillende complexe politieke ideeën over wat een goed bestuur inhield. Het ging hier niet om een duidelijk uitgewerkt ideologisch programma, maar om een soort gereedschapskist waarmee stedelingen van verschillende rangen aan de slag konden om hun daden te legitimeren. Deze ideeën speelden een belangrijke en strategische rol in al de hierboven beschreven veranderingen. En zo is de cirkel rond.

In lijn met de huidige historiografie zou de syllabus over de stedelijke dynamiek op sociaal, cultureel en politiek vlak nog kunnen worden verrijkt. De opkomst van de steden en de burgerij werd namelijk mogelijk gemaakt door de vele dwarsverbanden tussen sociale, politieke, culturele en economische krachten. ■

Alle examenvragen in deze *Kleio* staan ook op www.vgnkleio.nl.

- ⁵ Marc Boone en Jelle Haemers, 'Bien commun: bestuur, disciplineren en politieke cultuur', in: Anne-Laure van Bruaene, Bruno Blondé e.a. (red.), *Gouden eeuwen. Stad en samenleving in de Lage Landen, 1100-1600* (Gent 2016), 121-164.
- ⁶ Wim Blockmans, *Metropolen aan de Noordzee. De geschiedenis van Nederland, 1100-1560* (Amsterdam 2010).
- ⁷ Johannes Cornelis Hendrik Blom en Emiel Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam 2014).
- ⁸ Jelle Haemers, Andrea Bardin e.a. (red.), *Wijvenwereld. Vrouwen in de middeleeuwse stad* (Antwerpen 2019).
- ⁹ Bruno Blondé, Frederik Buylaert e.a., 'Samenleven in de stad: sociale relaties tussen ideaal en realiteit', in: Anne-Laure van Bruaene, Bruno Blondé e.a. (red.), *Gouden eeuwen. Stad en samenleving in de Lage Landen, 1100-1600* (Gent 2016), 77-120.

Examenvraag 2

Bron: Detail van de reconstructie van de 'Kist van Oxford'



Kist van Oxford. Maker en maakdatum zijn onbekend. De reconstructie staat in het museum Kortrijk 1302.

Toelichting

In het midden is de opstelling van het Vlaamse stedelijke leger te zien. Duidelijk zichtbaar zijn de banieren van de ambachten. Van links naar rechts zijn dat de volders, de wevers, de schippers, de wijnmeters en de wijnlossers.

Vraag

Gebruik de bron.

Rond 1905 werd een eikenhouten kist ontdekt in een schuur op het grondgebied van de Universiteit van Oxford. De maker van de kist is onbekend, maar aangenomen wordt dat de kist kort na de Guldensporenslag is gemaakt door een ooggetuige. Op de voorzijde van de kist is een aantal scènes te zien uit de Guldensporenslag. Zo wordt het leger van de stedelingen uitgebeeld (zie bovenstaande bron) en is te zien hoe ze het Franse ridderleger verslaan. Aangenomen wordt dat de kist in 1303 naar Engeland werd meegebracht tijdens een diplomatieke missie van Vlaanderen, dat graag een bondgenootschap wilde sluiten met de Engelse koning. Een historicus beweert dat de Vlamingen de kist naar Engeland meenamen om een politieke en een militaire boodschap uit te dragen.

Ondersteun de bewering van de historicus door, telkens met een verwijzing naar de bron, aan te geven:

- welke politieke boodschap met de 'Kist van Oxford' kan worden overgebracht en
- welke militaire boodschap met de 'Kist van Oxford' kan worden overgebracht.

Voorbeeld van een juist antwoord

- De politieke boodschap is dat de Vlaamse delegatie serieus genomen moet worden als bondgenoot, omdat op de kist is te zien dat zij het Franse leger hebben verslagen.
- De militaire boodschap is dat de Vlaamse stedelijke strijdkrachten net zo sterk/sterker zijn als/dan het Franse ridderleger. Op de kist worden namelijk expliciet de verschillende ambachten getoond die deelnamen aan het Vlaamse leger.

